

SPADBLADET

- nyhetsbladet från Arkeologigruppen

Spadbladet 1, 2020

Arkeologigruppen vid Stockholms läns hembygdsförbund

Vikingatida vardag - hemma

Referat av Nils Ringstedt

Arkeologigruppen vid Stockholms läns hembygdsförbund arrangerade tillsammans med Stockholms läns museum ett mycket intressant seminarium om *vikingatida vardag* den 16 november 2019. Arkeologigruppens ordförande Gunilla Hammarsjö välkomnade en fullsatt hörsal på Statens historiska museer.

Sofia Prata, Uppsala universitet, behandlade hälsofrågorna under rubriken *In på bara benet. Vad skeletten säger om vikingarnas hälsa*. I skelett kan osteologer finna spår av vad människorna en gång råkat ut för i fråga om bland annat slitage, infektionssjukdomar och orsaker till varför människan dog. Genom en osteologisk analys kan den biologiska åldern fastställas ungefär vilket inte behöver vara den kronologiska. Könet kan ofta avgöras av morfologiska skillnader mellan män och kvinnor. Kulturella och biologiska faktorer kan också påverka skelettet. Barnskelett är mycket sköra och därför syns ofta inte barn i det osteologiska materialet.

Bristsjukdomar och undernäring lämnar spår liksom infektioner och tillväxtrubbningar, parasiter, blodförlust mm. Ledförändringar av olika slag kan urskiljas – t.ex. artros, utväxter på ben och vad tuberkulos kan åstadkomma för deformationer i skelettets ryggrad. Beninflammationer kan urskiljas liksom vad som hänt på grund av reumatiska inflammatoriska ledsjukdomar, vad som är resultat av inflammation i käken och av olika sorters trauma. Den osteologiska analysen kommer den dåtida människan in på livet!

Jens Heimdahl, Statens historiska museer, berättade om *Spår av vikingatida örtbruk i medicin, mat och dryck*. Arkeologiska undersökningar visar alltmer att ett mångfacetterat bruk av örter förekom redan under vikingatiden. Allt tydligare visar undersökningarna att trädgårdsbruk förekom i form smala bäddar i småskalig odling nära bostaden. Under vikingatiden fanns järnskodda spadar vilket gjorde det möjligt att vända jorden.

Kanske ett drygt 70-tal olika växter användes i den vikingatida kulturen. Växter förekom också i begravningssammanhang. På det stora Åby-gravfältet påträffades en kvinna begravd under stora stenar. Kvinnan låg på en bädd av örter bestående av gulmåra, smörblommor och svärdslilja. Det var medvetet valda växter. Såväl under vendel- som vikingatid var det inte ovanligt att de döda lades på blomsterbäddar. För ölbrygd användes humle och pors. Längs kusterna användes mest pors. I Mälardalen föredrog man humle. Också älggräs ("ölgräs") var vanligt för ölbrygd. Även enbär kan kopplas till ölbrygging i Svealand. Odon och kråkbär användes på grund av färgämnen för att göra rött "nattvardsvin" eftersom riktigt vin var dyrt och en exklusiv importvara. Skvatram och odon var farliga att göra drycker av – var det av

dessa bär som vikingarna fick ”bärsärkarraseri”? I varje fall tycks inte flugsvampen ha använts i detta syfte. I borgen Fyrkat begravdes en man med 300 bolmörtsfrön i en pung. Varför? Användes bolmört som drog vid siande? Örten hjärtstilla odlades ofta. Den har påträffats i magen på en kvinna som dött i samband med förlossning. Kanske örten har getts henne som smärtlindring.

Sven Isaksson, Stockholms Universitet, talade om Hushållning och matkultur under vikingatiden. Åhörarna fick en ingående redogörelse för hur olika laborativa tekniker och resultat från kemiska analyser av kulturlager och matrester i kokkärl kan visa vad människorna åt under vikingatiden. Det var en tid av förrådshushållning. Maten torkades, röktes, syrades, jästes, gravades och saltades för att bli hållbar. Produkter från jordbruk och boskapskötsel var centrala men också resurser från utmark, sjö och hav användes. I vendeltida hus lagades maten medan under vikingatiden fristående kokhus kunde finnas.

Arkeologiska undersökningar visar också spår av vad människorna åt och drack. Gravgåvor i båtgravar består inte bara av vapen utan också grytor, skärningar, keramikkarl, bronsfat, köttkrokar mm. Gravarna antyder att man åt mycket kött medan undersökningar av boplatser snarare pekar på att maten var mer vegetabilisk. Kan det vara så att de dödas gravgåvor skulle visa att de åt fint kött – ett sätt att hedra? Runtexter visar vikten av god hushållning. Det finns även smickrande omdömen om härskare som att *Kungen är frikostigast på mat, han är rikast, han är full av ynnest.*

Amica Sundström, Statens historiska museer, berättade om Textilier i vikingatida hemmet. Hon visade vackra tyger som antydde vad som bars under vikingatiden. Textilier var viktiga både för att manifesteras status och för att skapa bekvämlighet och trivsel. Även om få tygbitar finns kvar visar dock bevarade textilredskap vad som tillverkades. Ull var den dominerande fibern fram till 1800-talet.

Det finns idag ca 1500 registrerade vävtyngder. De visar att vertikala vävstolar användes, alltså varptyngda vävstolar. Av bevarade textilfragment framgår att tuskaft var den enklaste och starkaste väven. Vidare tillverkades tyger i kypert varvid diamantkypert gav det finaste tyget. Vackra inredningstextilier i form av bonader finns fortfarande kvar t.ex. Överhagdalsbonaden. Utgrävningar i Birkas hamn har visat annorlunda tygkvaliteter än de som återfinns i gravar.

I vikingatida dräkt och med vackra spännbucklor och pärlhalsband talade *Moa Råhlander, Stockholms Universitet, om Pärlor, artificiella ädelstenar, amuletter eller krimskrams. Pärlor var vardagsföremål och användes dagligen vilket förslitningen av pärlor visar. Pärlor påträffas på de flesta vikingatida gravfälten. De är till 95 % framställda av glasmassa. Den infördes söderifrån till Skandinavien där pärlor tillverkades på gården.*

I Mälardalen tillverkades pärlor på Helgö. I Rom var glas vardagsmaterial som förekom i hela riket. Återvinningen av glas var välorganiserad. När Rom föll kollapsade handeln med pärlor. På Gotland har påträffats en mycket stor ugn där glasklumpar påvisar smältning av krossat glas till glasmassa samt tillverkning av pärlor. Pärlor med koncentriska cirklar skulle vara ett skydd mot ”*det onda ögat*”. Pärlor visar sig ofta vara de äldsta föremålen i en grav. De återanvändes alltså och till och med reparerades vilket en pärla omgiven av silverband visar. Kanske pärlan haft en livslängd på ca 700 år! Figurer i form av hängsmycken har markerade halsband av pärlor. På Gotlands Ihregravfält har framgrävts 2 intilliggande gravar med nästan exakt lika pärlsammansättning för de begravda kvinnorna.

Florent Audy, Statens historiska museer, talade om Mellan mynt och prydnad. Användningen av mynt som hänge under vikingatiden. Mynt var vanliga på vikingatiden. Många mynthängen har påträffats. De kunde tillverkas enkelt av ägaren till mynthänget. Audy redovisade fynd i olika gravar på Birka och på andra platser. De flesta mynten kom från England och Tyskland. Så småningom präglades mynt i Hedeby och Lund. Mynt förseddes med en upphängningsanordning. Då kunde det hängas på ett halsband eller liknande. Troligen bars mynthängen huvudsakligen av kvinnor. Efter användning som mynthänge kunde mynt återgå till sin ekonomiska funktion.

Det finns en stor variation bland påträffade hängsmycken. Vissa är mycket enkla medan det också finns vackra, dyrbara hängsmycken med mycket guld. Vissa mynthängen visar att myntet ibland orienterades fel (upp och ned) i förhållande till hänganordningen. Hängen var personliga identitetsmarkörer!

Avslutningsvis vill referenten tillägga att vikingatiden nu utforskas grundligt på Uppsala Universitet under ledning av professor Neil Price. Projektet heter *Vikingafenomenet*. Vetenskapsrådet har bidragit med 50 miljoner kronor. Projektet påbörjades 2016 och pågår till 2025!

Nils Ringstedt
Nils.ringstedt@gmail.com

Priser och medaljer

Författaren till ovanstående referat, **Nils Ringstedt**, tilldelades i november 2019 Montelius-medaljen av *Svenska Fornminnesföreningen*. Denna medalj delas årligen ut ”för framstående insatser på föreningens intresseområden, främst arkeologisk forskning, men även den yttre kulturminnesvården och museiväsendet”. Nils fick denna utmärkelse främst för sina dokumentationsinsatser, som även vi i Arkeologigruppen (tidigare Arkeologisektionen) haft glädje av. Han har författat ett stort antal artiklar och recensioner i olika tidskrifter och även skrivit ett antal böcker. Inte minst för Bromma-borna är han välkänd som guide och som författare till uttömmande skrifter om Brommas fornlämningar, torp, gårdar och herresäten. I motiveringen till medaljen sägs bl.a. ”ett av hans kännetecken är att han ständigt visar sig i arkeologiska sammanhang med en penna i handen, med vars hjälp han skriver krönikor och notiser för olika fora.”

Nils var även under en period ordförande för Arkeologisektionen (föregångare till Arkeologigruppen).

Svenska Fornminnesföreningen är en anrik förening som förra året firade sitt 150-årsjubileum. Den är öppen för alla som är intresserade av arkeologi, historia och konstvetenskap. <http://fornminnesforeningen.com/>

Tidigare under föregående år fick en annan för Arkeologigruppen välkänd person, **Leif Grönwall** motta en hedersam utmärkelse. Han fick då Täby kommuns kulturpris för sina insatser inom fornlämningsvård och dokumentation av Täbys äldre kulturminnen. Han är verksam i Täby Hembygdsförening och för många av oss är han känd som producent av web-

tidningen ”Fornminnesnytt”, där han lättsamt men noggrant redovisar minsta spadtag i Tåbys forntida mylla. Senaste numret hittar du här:

<https://www.hembygd.se/admin/taby/edit/page/32380>

(Läs där t.ex. om ”gravfältet utan begravda” och de olika tolkningar som finns varför man kan tänkas manifesteras med gravliknande konstruktioner utan att lägga några kroppar i dem.)

Det är förstås mycket glädjande att en kommun uppmärksammar det viktiga arbetet som utförs av hembygdsföreningar och eldsjälur (som Leif) i samband med kulturmiljön.

<https://www.taby.se/nyheter/2019/april-2019/priser-och-stipendium-for-insatser-inom-kultur-och-idrott/>

Sent omsider vill jag också uppmärksamma ett pris som tilldelades *Jan Owe* redan i november 2018. Jan var under många år Arkeologisektionens kassör och tillika min föregångare som redaktör för Spadbladet. Han är dessutom en runkännare av stora mått, och för detta tilldelades han priset från *Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur*. I motiveringen anges: ”... för hans betydelsefulla bidrag till runologin, inte minst hans ovärderliga datatekniska bistånd till den internationellt uppskattade Samnordiska runtextdatabasen”.

<http://gustavadolfsakademien.se/2017-ars-pristagare>

Titta gärna också på Jans runblogg: <http://runbloggen.gamlebo.se>

Vi i Arkeologigruppen vill förstås rikta våra varma gratulationer till ovanstående personer som alla gjort sig väl förtjänta av detta pris- och medaljregn.

Granby – Hyppinge, ny rapport

Fornlämningsområdet Granby – Hyppinge ligger i Orkesta socken i Vallentuna. De båda socknarna Orkesta och Markim utgör ett område som har uppmärksammats som ett relativt välbevarat järnålderslandskap. Bl.a. ligger här en av Upplands storhögar, ”Kööhögen”. Vid den gamla gården Granby ligger ett fornlämningsområde med gravar, husgrunder, hägnadsrester och fossila odlingsytor. Detta har utgjort en högstatusgård under järnåldern, framförallt under vikingatid. Mest känd från området är kanske den fina runhällen ”Granbyhällen” som är Upplands näst längsta runinskrift.

För intresserade av hallbyggnader är platsen ett ”måste”. Utgrävningar skedde 1988-1989. Här uppdagades i ett magnifikt krönläge en stor husgrund, 39 x 10 m, och hustypen kom sedan (på 1990-talet) att benämnas ”platåhus”. Andra liknande byggnader hade påträffats bl.a. i Fornsigstuna (Signhildsberg) och flera skulle följa. Man kan nämna Julita (”Oxhagen”), Gamla Uppsala och Karsvik i Bromma.

Utgrävningarna 1988-1989 företogs som en forskningsgrävning av Stockholms universitet och Riksantikvarieämbetet. Vid arbetena 1989 deltog även amatörarkeologer inom ramen för ett Nordiskt amatörarkeologiskt utgrävningsläger (NAU) med stöd av hembygdsrörelsen, en folkhögskola (Biskops-Arnö) samt av några kringliggande kommuner. Arbetena leddes av den dåvarande 1:e antikvarien vid Riksantikvarieämbetet Anders Hedman.

Resultaten och dokumentationen av undersökningarna har dock aldrig blivit publicerade. Förrän nu – 30 år senare. Företaget Uppdrag Arkeologi fick nyligen medel att sammanställa en publikation från undersökningarna. I stort sett bygger publikationen på ”det gamla” materialet, men en nyinventering

har gjorts 2019, liksom drönarfotografering och en del nyinmätningar med GPS, teknik som inte fanns till hands då det begav sig.

Rapporten kan laddas ned här: <http://www.uppdragarkeologi.se/granby-hyppinge>

Föredrag på Historiska

Onsdag 18 mars kl 18-19.30: *Vi kallar dom vikingar – men vad betyder det?*

Vad betyder ordet viking? Och vad är det som gör vikingatiden så speciell? Den första av tre samtalskvällar där Tobias Svanelid från Vetenskapsradion Historia möter olika experter. Denna kväll arkeologen Charlotte Hedenstierna-Jonson. (Kan bokas först den 18 februari)

<https://historiska.se/kalendarium/2020/03/18/vi-kallar-dom-vikingar-18-mar-2020/>

De andra två kvällarna i denna serie är 1 april resp. 22 april.

Det händer i länet

Tisdag 21 januari kl 18: *Järnåldersgravarna vid Grödinge Kyrka*

Vad vet vi om människorna och trakten strax innan år 0? Hur begravde de sina döda? Hur arbetar arkeologer? Föredrag av arkeologen Andreas Forsgren, tidigare chefsguide på Birka.

Platsen är Kyrkans hus i Vårsta. Samarrangemang mellan Grödinge församling och Grödinge Hembygdsförening.

<https://www.hembygd.se/grodinge>

Fredag 28 februari kl 9.30-17: Heldagssymposium i samband med Svenska fornminnesföreningens 150 års-firande. *Proffs och amatörer - fornälskare är vi allihopa.*

Symposiet behandlar relationen mellan kulturarvets professionella och amatörer. Om gränslinjer, dialoger, spänningar och problem mm. Lokalen är Armémuseum, Hörsalen.

<http://fornminnesforeningen.com/inbjudan-till-symposium-pa-armemuseum/>

I Arkeologigruppen vid Stockholms läns hembygdsförbund ingår:

Gunilla Hammarsjö

Berit Gustafsson

Mats Hansson

Johnny Wallin

Inger Karlsson

Erica Nyström

Sven-Gunnar Broström

Spadbladsredaktör Mats Hansson, e-mail: 1hansson@telia.com

Om du önskar prenumerera (och inte redan får detta blad), skicka ett e-mail till den adressen.

Vår webbplats finns numera på <https://www.hembygd.se/stockholm/page/32696>

För aktuella aktiviteter kan du även titta på hemsidan för Stockholms läns hembygdsförbund:

<https://www.hembygd.se/stockholm>